

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาศาปัติยกรรมในเขตสังฆาวาส ในพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง และบูรณะปฏิสังขรณ์ มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อ ศึกษาถึงมูลเหตุ ความเป็นมาและพัฒนาการ ของรูปแบบสถาปัตยกรรม เพื่อให้สามารถเข้าใจแนวพระราชดำริในการที่ทรงสร้างพระอารามต่างๆ อันมีลักษณะเฉพาะดำเนินการศึกษาโดย ศึกษาพระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการพระพุทธศาสนา สืบค้นข้อมูลภาคเอกสาร และการสำรวจ รั้งวัดอาคารในพระอารามต่างๆที่ทรงสร้าง , บูรณะปฏิสังขรณ์ และที่เกี่ยวข้อง นำข้อมูลต่างๆ วิเคราะห์ รวบรวมเพื่อนำสู่การพิจารณาสรุปผลด้านคุณค่าทางสถาปัตยกรรม และนำความรู้ที่ได้ใช้ประกอบการพิจารณา วางแนวทางการอนุรักษ์ อาคารโบราณสถาน ในเขตสังฆาวาส วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร ผลของการศึกษามีรายละเอียดสรุปโดยสังเขปคือ

1.แนวความคิดเรื่องการกำหนดเขตสีมา

เป็นเรื่องที่ทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างยิ่งด้วยถือเป็นเรื่องพื้นฐาน แรกของการบรรพชาอุปสมบท ที่จะยังความสมบูรณ์ บริสุทธิ ถูกต้อง ครบถ้วน ด้วยทรงพบเห็นความบกพร่องของการกำหนดเขตสีมาที่มีปรากฏในพระอารามที่ทรงเคยประทับขณะทรงผนวช ได้ทรงศึกษา ตรวจสอบในคัมภีร์ทางศาสนาที่มีในประเทศรวมถึงส่งสมณสาสน์ไปสอบถามยังประเทศใกล้เคียง,ทรงโปรดให้ชุดตรวจสอบนิมิตสีมาวัดสมอราย , ทรงทดลองรับธรรมเนียมวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มอญคณะกัลยาณี ทรงกระทำพิธีบวชซ้ำในสีมาน้ำ(โบสถ์แพ) หน้าวัดสมอรายหลายหน ต่อมาเมื่อย้ายไปประทับวัดบวรนิเวศวิหารก็ทรงผูกพัทธสีมาใหม่ถึง 2 ครั้ง ทรงอำนวยการผูกพัทธสีมาวัดบรมนิวาสฯ และทรงพระราชนิพนธ์ เรื่องสีมาวิจารณ์ ไปตอบข้อสงสัยพระสงฆ์ลังกาที่มีสมณสาสน์มา

ทรงปรับปรุงการใช้อุปพัทธสีมา ชนิดวิสุงคามสีมา ที่แต่เดิมด้วยยังปฏิบัติไม่เป็นระเบียบเสมอกันให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย และสอดคล้องกับธรรมเนียมปฏิบัติที่เคยเป็นมาดียิ่งขึ้นอันเป็น “แบบวิสุงคามตามธรรมเนียมทรงใหม่” คือการกำหนดให้เขตวิสุงคามสีมาครอบคลุมทั้งพระอารามต่างจากธรรมเนียมปฏิบัติก่อนหน้านี้ที่จะนิยมพระราชทานเขตวิสุงคามสีมาเฉพาะพื้นที่รอบอุโบสถเท่านั้น

ส่วนพัทธสีมา ในพระอารามที่ทรงสร้างส่วนใหญ่ได้ใช้แบบแผนพัทธสีมาที่ทรงสืบสวนย้อนไปในครั้งสมัยพุทธกาล ทั้งการใช้แบบแผนสีมา 2 ชั้น และ มหาสีมา สามารถประยุกต์ความรู้จากพระธรรมวินัย แปลงเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่ ควบคุมสภาพวิถีชีวิตของพระสงฆ์ผู้อาศัยในสีมานั้นได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาพบว่า ทรงประยุกต์ความรู้เรื่องการกำหนดเขตสีมา ในการออกข้อกำหนดกฎหมายระเบียบ ควบคุม นอกจากพระสงฆ์ ยังรวมไปถึงราษฎรและชาวต่างประเทศที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย

2.องค์ประกอบสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาส

จากการศึกษาพบว่าได้มีการวางแบบแผนในเขตสังฆาวาสแบ่งเป็นประเด็นสำคัญต่างๆคือ

2.1การกำหนดจำนวนพระสงฆ์ในเขตสังฆาวาส พบว่าจำนวนพระสงฆ์ที่จะอาราธนามาครองวัด จะ กำหนดจำนวนให้สอดคล้องกับจำนวนพระสงฆ์ที่ต้องทำสังฆกรรม เรียกว่า วรค ซึ่งมีระบุตามพระวินัย และยังมีจำนวนที่ปรากฏในประวัติศาสตร์สำคัญ เช่นจำนวนพระสงฆ์ที่ได้รับอุปสมบทในพระราชวังลพบุรี ครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกด้วย และนอกจากนี้ยังพบว่า จำนวนพระสงฆ์ มีผลต่อการออกแบบทาง

สถาปัตยกรรมในพระอาราม เช่น ในกรณีสีมา 2 ชั้น พระอุโบสถ จะวางตำแหน่งอาคารไว้ด้านท้ายเขต พุทธาวาส ขนาดของพระอุโบสถซึ่งโดยมากมีขนาดเล็กพอบรรจุสงฆ์เพื่อทำสังฆกรรมที่จำเป็นโดยไม่ต้อง ประชุมพระสงฆ์ทั้งพระอาราม ส่วนพระวิหารจะวางอาคารตอนหน้าเขตพุทธาวาส อาคารมีขนาดใหญ่กว่าด้วย สามารถใช้เป็นที่ประชุมสงฆ์ได้ทั้งพระอาราม

จำนวนพระสงฆ์ที่ประกอบสังฆกรรมมากที่สุดคือการสวดอัฏฐาน ซึ่งประกอบด้วยพระสงฆ์ผู้ต้อง อาบัติสังฆาทิเสส และหมู่สงฆ์วิสตีวรรค (20 รูป) รวมเป็น 21 รูป ซึ่งเป็นจำนวนพระสงฆ์ที่ มากที่สุดในการทำ สังฆกรรมและเป็นมูลเหตุแห่งการกำหนดพื้นที่พระอุโบสถที่ต้องมีขนาดพอเพียงจุพระสงฆ์ 21 รูป อันเป็นแบบ แขนที่ต่างจากในรัชกาลก่อนๆ ที่นิยมสร้างพระอุโบสถเป็นประธานของวัดและมีขนาดใหญ่กว่าพระวิหารมาก ด้วยยังสืบทอดแบบแผนจากสมัยอยุธยา

ในเรื่องการกวดขันให้พระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสประพฤติวัตรเพื่อชำระตนให้หลุดพ้นจากอาบัติ เป็นเรื่องที่ทรงให้ความสำคัญและได้รื้อฟื้นการปฏิบัติให้ถูกต้อง และนำมาซึ่งการสร้างพระอารามที่เป็นที่สำหรับ ให้พระสงฆ์เหล่านั้นได้ไปอาศัย ด้วยต้องเป็นพระอารามที่มีพระภิกษุจำนวนน้อย ห่างไกลจากความพลุกพล่าน เมื่อมีพระสงฆ์ผ่านไปมาต้องพอรู้ได้เพื่อจะประจานตน และมีกฎเดี่ยวเฉพาะรูป (ไม่ให้มีศิษย์ดูแล)

พระอารามที่สันนิษฐานว่าได้ทรงสร้างและสามารถใช้ประกอบกิจดังกล่าวได้ คือ วัดบรมนิวาส , วัด ปทุมวนารามฯ และสมเด็จพระสังฆราช (สา) ศิษย์หลวงของพระองค์ ยังได้ทรงสร้าง วัดยุคันธรวาส เพื่อเป็นที่ สำหรับพระสงฆ์ไปประพฤติวัตรอยู่กรรม นับเป็นลักษณะเฉพาะของเขตสังฆาวาสในรัชกาลที่ 4 อีกประการหนึ่ง

2.2 การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเขตสังฆาวาสและพุทธาวาส พบว่าส่วนมากเนื่องจาก อาคารในเขตพุทธาวาสมีการวางในแนวแกนเดียว ทำให้เขตสังฆาวาสวางกระหนาบข้างเขตพุทธาวาสได้ มีความแตกต่างจากรัชกาลก่อนที่นิยมการสร้างอาคารเขตพุทธาวาสหลายแนวแกนด้านหน้าผลัทธิเขตสังฆาวาสไป ด้านหลัง

2.3 การกำหนดรูปแบบหมู่กุฏิในเขตสังฆาวาส พบว่าส่วนใหญ่ไม่มีการนิยมแบ่งแยกเขต สังฆาวาสตามลักษณะการศึกษา ด้านคันถุระ และวิปัสสนาธุระ เช่นที่เคยนิยมมา ด้วยไม่ส่งเสริมให้พระสงฆ์ ครอบครองกุฎิดาวร และการศึกษาเน้นการเรียนการสอนทั้งสองด้านควบคู่กันไป

2.4 การกำหนดตำแหน่งกุฏิเจ้าอาวาสในพระอาราม พบว่าโดยส่วนมากไม่มีการค้ำนั่งถึง แบบแผนทิศทาง แต่สามารถสันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งที่ตั้งที่เกี่ยวข้องกับพระอารามที่ทรงเคยประทับขณะทรง ผนวช

2.5 การวางผังอาคารและองค์ประกอบในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส พบว่า มีรูปแบบการวางผัง สอดคล้องกับผังรวมพระอาราม เช่น ผังรวมขนาดใหญ่ อาคารจะกระจาย มีอาคารประกอบมาก มีทางเดินรอบ สวยงาม หากพระอารามขนาดเล็ก หมู่กุฏิเจ้าอาวาสก็จะมีผังกระชับ อาคารน้อย ทางเดินแคบ

2.6 การวิเคราะห์เปรียบเทียบอาคารกุฏิเจ้าอาวาส พบว่าเป็นห้องที่ให้ความสำคัญมากที่สุด มีขนาดพื้นที่มาก ส่วนใหญ่จะมีห้องประชุมสงฆ์อยู่ภายในอาคาร มีการประดับตกแต่งประณีตงดงาม สมควร ตามฐานานุศักดิ์ มีห้องพระอุปัฏฐากอยู่ภายในอาคาร มีการยกพื้นอาคาร ช่วงหลังยังนิยมการยกซ้อนชั้น

อาคาร ให้ใช้ประโยชน์พื้นที่ด้านล่างได้ ศิลปกรรมที่ใช้ก่อสร้างและประดับตกแต่งมีทั้งที่เป็น ศิลปะรูปแบบไทยประเพณี , ศิลปะจีน และเลียนแบบศิลปกรรมตะวันตก ซึ่งเริ่มได้รับความนิยมแต่ต้นรัชกาล

2.7 การวางผังอาคารและองค์ประกอบในหมู่กุฏิพระทั่วไป พบว่า ผังในช่วงต้นรัชกาล อาคารยังมีขนาดใหญ่ ช่วงปลายรัชกาลอาคารมีการลดขนาดพื้นที่ใช้สอยภายใน ทั้งนี้ด้วยไม่ประสงค์ให้พระสงฆ์สะสมสัมภาระมากมายในกุฏิ และ ไม่อนุญาตให้ต้อนรับอาคันตุกะบนกุฏิจะให้เป็นพื้นที่ส่วนรวมแทน เช่นศาลา หอฉัน เป็นต้น

2.8 การวิเคราะห์เปรียบเทียบอาคารกุฏิพระทั่วไป พบว่า ผังพื้นห้องกุฏิ มีทั้งที่ พักอยู่รูปเดียว และ ที่พักอยู่ 2 รูป การประดับประดาเรียบง่ายกว่ากุฏิเจ้าอาวาส มีกุฏิสำหรับพระภิกษุสามเณรของเจ้าอาวาส จะมีขนาดใหญ่กว่าพระอนุจร ทุกกุฏิจะมีห้องสำหรับศิษย์พระ หรือสามเณรตรงกับห้องจำวัดของพระสงฆ์ การยกชั้นอาคารพบในช่วงปลายรัชกาล โดยชั้นล่างใช้ประโยชน์เป็นห้องพักสำหรับศิษย์พระเช่นกัน ภายในห้องจำวัดจะมีการจัดสร้างตู้ หรือชั้นวางผังอยู่ภายในช่องผนัง ศิลปกรรมที่ใช้ก่อสร้างและประดับตกแต่งมีทั้งที่เป็น ศิลปะรูปแบบไทยประเพณี , ศิลปะจีน และเลียนแบบศิลปกรรมตะวันตก ซึ่งเริ่มได้รับความนิยมแต่ต้นรัชกาลเช่นเดียวกับกุฏิเจ้าอาวาส

2.9 การวิเคราะห์ด้านโครงสร้าง โดยมากเป็นอาคารกุฏิเครื่องก่อ นอกจากนี้ยังมีที่เป็นเรือนเครื่องสับบางแห่งซึ่งโดยมากได้รับการเปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว

2.10 อาคารอื่นๆที่น่าสนใจ ในเขตสังฆาวาส เลือกศึกษาอาคาร

หอกลอง-หอรบั้ง ,พบว่ามีกรวางอาคารกระหนาบอาคารในเขตพุทธาวาส มีทั้งที่สร้างในเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส.

เว็จกุฏิ พบว่า สันนิษฐานว่าเดิมอาคารจะตั้งอยู่ภายนอกกำแพงพระอาราม แยกเป็นสัดส่วนไม่ประเจิดประเจ้อ

ฉาปนสถาน มีพระราชดำริให้จัดสร้างอาคารต่างๆด้านหลังวัดให้ลับสายตาจากทางที่จะต้องเสด็จพระราชดำเนินผ่าน

ข้อจำกัดของงานศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการศึกษาในขั้นต่อไป

จากการรวบรวมข้อมูลพบว่าข้อมูลภาคเอกสารโดยเฉพาะเอกสารโบราณ(เอกสารชั้นต้น) ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะยังมีการเก็บรักษาไว้เป็นจำนวนมากพอสมควรในหอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ แต่ก็พบว่าเอกสารหลายฉบับชำรุดเสื่อมสภาพ ไปตามกาลเวลา บางส่วนมีรายนามในบัญชีแต่หาต้นฉบับเอกสารไม่พบเป็นต้น หากมีการอนุรักษ์ ชำระเอกสารต่างๆให้ครบถ้วน หรือได้รับมอบเพิ่มเติม จากผู้ครอบครองเอกสารชั้นต้นไม่ว่าจากแหล่งใดจะสามารถให้ความรู้ ข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาได้อีกมากในอนาคต

ส่วนการสำรวจอาคารสถาปัตยกรรม พบปัญหาการเปลี่ยนแปลงของอาคารต่างๆ ทั้งจากการเสื่อมสภาพของวัสดุก่อสร้างเดิม และ การก่อสร้างเพิ่มเติมของผู้ครอบครองภายหลัง ทำให้เกิดปัญหาการรวบรวม และตีความข้อมูลต่างๆ อนึ่งการศึกษาด้านขอบเขตสีมา ไม่สามารถตรวจสอบทางโบราณคดี ได้ เนื่องจากต้องกระทำให้ถูกต้องตามกฎระเบียบของทางราชการ หากในภายหน้าได้มีการศึกษาทางโบราณคดีเพิ่มเติมจะสามารถสร้างเสริมความรู้ความเข้าใจในประเด็นต่างๆที่ศึกษาเบื้องต้นไว้แล้ว

ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการศึกษาในขั้นต่อไป นอกจากการตรวจสอบข้อมูลภาคเอกสารและ ข้อมูลทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องแล้ว ใครขอเสนอแนะให้มีการศึกษาเพิ่มเติมในเรื่องต่างๆดังต่อไปนี้

1. ศึกษาเพิ่มเติมรูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตสังฆาวาสในพระอารามอื่นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ หรือมอบหมายผู้อื่นสร้างหรือบูรณะปฏิสังขรณ์ เพื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ

2. ศึกษาเพิ่มเติมรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของอาคารในเขตสังฆาวาส ในสมัยอื่นๆ เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบ

ส่วนประโยชน์ในการประยุกต์ผลการศึกษาวิจัย สามารถรวบรวมข้อมูลเป็นพื้นฐานทางการบริหารจัดการพระอารามต่างๆได้อย่างถูกต้องยิ่งขึ้น อาทิ ด้านการบูรณะปฏิสังขรณ์อาคารเสนาสนะต่างๆ และการออกแบบอาคารภายในเขตสังฆาวาส เพื่อให้สามารถอนุรักษ์ระเบียบแบบแผนที่มีมาแต่เดิม ทั้งเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ องค์พระผู้สถาปนาและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ

และอาจประยุกต์ความรู้ในการวางกฎระเบียบและปรับปรุง ข้อกฎหมายที่อาจเกี่ยวข้องกับการดูแลรักษามรดกวัฒนธรรมของชาติต่อไป